

Илиян Петракиев

ИМПОРТНИ НАКИТИ И ЗЛАТНИ ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИ
МОНЕТИ ОТ ТЪРНОВСКО (XVII–XVIII В.)

Iliyan Petrakiev

IMPORTED JEWELLERY AND GOLD WESTERN EUROPEAN
COINS IN THE REGION OF TARNOVO
(17th–18th cc.)

***Abstract:** This paper examines jewellery that is assumed to have been imported and of European origin. The study is based on published data from archaeological excavations and on unpublished data from museum funds.*

***Keywords:** jewellery; coin; ring; Dubrovnik; Tarnovo; Arbanasi.*

Импортните накити в българските земи през XVII–XVIII век не са били обект на специализирано изследване. Първичните публикации са малко, както и броят на паметниците, които са определени като вносни. В едно от публикуваните съкровища, открито в Несебър, се оказва, че в едно и също трезориране се откриват накити както с местен, така и с импортен западен произход [Чимбулева, Ж. 1969, с. 14]. Затрудненията произхождат от трудностите при разделянето на вносните европейски накити от тези с местно производство, което в някои случаи е повлияно от модните тенденции в Европа. Някои от проучвателите на българските народни накити уместно изтъкват, че е по-лесно те да се определят по отношение на тези, които ги носят, отколкото по отношение на техния стил и произход [Петева, Е. 1926, с. 60]. В творческите си дирения златарството от разглежданата епоха е претърпяло известни внушения от изкуството на Западна Европа предимно чрез някои форми и декоративни похвати на късната готика. Тези влияния проникват най-вече благодарение на търговците от Дубровник. Изнасяйки суровини, те внасят предимно луксозни стоки, сред които немалка част са и високохудожествените златарски произведения [Сотиров, И. 2001, с. 173]. Привилегированото търговско положение на Рагуза в пределите на Османската империя е обусловено от договорите,

които тя има с Високата порта. След придобиването на монопол над търговията в империята, Дубровнишката република успява да създаде свои колонии в поголемите градове в българските земи, като една от най-значителните е тази в Търново [Вечева, Х. 1977, с. 56–57]. Още в началото на 70-те години на XVI в. в града е построен католически храм. Той се намира в северната част на сегашната улица „Никола Пиколо“ в гр. Велико Търново и първоначално принадлежи на дубровнишките търговци в града, а впоследствие е закупен за нуждите на арменската колония. Църквата е известна първоначално като „Успение на Св. Богородица“, а по-късно с името „Сурп Аствадзадзин“. През 1989 г. са проведени спасителни археологически проучвания на прилежащия към църквата некропол [Вачев, Х. 1999, с. 155–156]. През 2009 г. отново при спасителни разкопки е проучен самият храм заедно с останалата част от некропола [Вачев, Х., Петракиев, И. 2010, с. 513–514].

При проучването през 2009 г. на около 6 м източно от храма е разкрит гроб № 25. В гробната яма са открити кости от възрастен индивид в анатомичен порядък (гроб № 25а) и вторично погребани кости от по-рано извършено погребение (гроб № 25б). Върху черепа на редовно погребения индивид са открити следи от изтлял текстил, а на дясната му ръка – златен пръстен, изработен чрез леене. Той представлява затворена халка с външен диаметър 20 мм и вътрешен – 18,5 мм. По лицето на ХАЛКАТА е врязана украса от S-овидни и прави линийки. Горните краища на халката са уширени във вид на волути и към тях е прихванат ажурно оформен щит с овална форма и с размери 11 x 7,2 мм. В центъра му е оформено гнездо, в което е вложена сребриста перла. От двете страни на гнездото отново ажурно са оформени латинските букви „D“ и „S“ (Обр. 1.) [Вачев, Х. 2012, с. 55]. Според проучвателя пръстенът е от XVII в. и до този момент не са известни аналогични екземпляри от българските земи. Авторът разчита буквеното съчетание „D“ и „S“, като съкратен вариант на израза DUNS SANTYS (СВЕТИ БОЖЕ), като не отрича възможността това да са и инициалите на личното и фамилното име на притежателката му [Вачев, Х. 2012, с. 73].

При проучването на църквата „Св. Димитър“ в с. Арбанаси, Великотърновско, също са открити накити с вероятен европейски произход. Храмът се намира в централната част на селището. Той е с усложнена архитектурна композиция, състояща се от олтар, наос, притвор и параклис от север, обединени чрез Г-образна масивна галерия [Вачев, Х. 2006, с. 50–52]. На база изследването на стенописните пластове и архитектурните дадености е установено, че т. нар. параклис първоначално е съществувал като самостоятелен храм, изграден към средата на XVI в., с патрон „Св. Георги“. В параклиса, галерията и прилежащия към църк-

вата некропол са разкрити гробове от XVII–XVIII в. [Вачев, Х. 2003, с. 114].

В галерията е разкрит неколккратно използван зидан с тухли гроб № 2. На лявата ръка на последно погребания индивид от женски пол е открит златен пръстен. Той е направен от тънка халка с полукръгло сечение, леко разширяваща се и преминаваща в касета със сложна форма. Касетата се състои се правоъгълно гнездо, около което са разположени кръстообразно други четири полукръгли гнезда. В профил те приличат на четвърт сфери. В три от гнездата са вложени камъчета с различен цвят, а четвъртото липсва. Върху прилежащите към касетата части от халката е врязана украса от стилизирани цветя. По стените на касетата и халката има останки от емайлова украса с тъмнозелен цвят (Обр. 2.). Външният диаметър на халката е 18,6 мм, вътрешният е 16,5 мм. Касетата е с дължина 11,4 мм, ширина 9,2 мм и височина 7,1 мм. Теглото на пръстена е 2,88 г. [Вачев, Х. 2021, с. 326–328].

В същата галерия е проучен гроб № 5. Върху дясната ръка на погребания женски индивид също е открит златен пръстен. Халката му е с полукръгло сечение, към нея е захваната касета с полусферична форма. В касетата е вложена перла в сиво бял цвят, частично изляла. От дъното на касетата излизат четири релефни, кръстообразно разположени елемента, наподобяващи крак на хищна птица. В горния си край те завършват като нокти, които придържат вложената перла. Пространствата между тях са украсени с орнамент, наподобяващ арабеска, запълнена със стилизирани, ветрилообразно разположени листа. Върху близките до касетата части от халката са врязани растителни орнаменти, запълнени с тъмносин емайл (Обр. 3.). Халката е с външен диаметър 22,7 мм и вътрешен 18,6 мм. Касетата е с диаметър 9 мм и височина 9,8 мм. Теглото на пръстена е 6,11 г. [Вачев, Х. 2021, с. 328–330].

В галерията е проучен и гроб № 18. На лявата ръка на погребания женски индивид е намерен сребърен пръстен с позлата. Халката му е с плоско сечение и двустранно оформени уширения в горната част, близо до припоената касета гнездо, което има форма на осемстенна призма, със скосена горна част. Върху стените на касетата са оформени два бордюра от вертикални линийки и стилизирани листовидни орнаменти. По-голямата част от външната повърхност на халката е украсена с растителен орнамент, наподобяващ повлек. Камъкът в касетата липсва, само върху дъното ѝ има остатъци от вещество с оранжев цвят (Обр. 4.). Халката е с външен диаметър 19,7 мм и вътрешен 17,1 мм. Касетата е с дължина 9 мм и височина 6 мм. Теглото на пръстена е 2,96 г. [Вачев, Х. 2021, с. 330–331].

При проучването на некропола на църквата „Св. Архангели Михаил и Гавраил“ в същото селище са разкрити гробове от началото на

XVII до първите десетилетия на XVIII в. [Вачев, Х. 1996, с. 106]. Храмът има сложна архитектурно-композиционна схема, състояща се от олтар, наос, притвор, параклис от север и обширно преддверие. Издигането му се отнася към началото на XVII в, а в последната четвърт на столетието или в началото на следващото е извършена мащабна реконструкция [Вачев, Х. 2008, с. 50–51]. Югоизточно от църквата е проучен гроб № 16, в който е положен възрастен женски индивид със следи от текстил върху черепа и гръдния кош, 2 бр. копчета и сребърен пръстен на лявата ръка [Вачев, Х. 2008, с. 60–61]. Пръстенът се състои от украсена с начупени линии и волути халка с полукръгло сечение, преминаваща в горния си край в елипсовидна касета. В централната ѝ част посредством тънка сребърна тел е изобразен двуглав орел, а по периферията – бордюр от гранули (Обр. 5.). Външният диаметър на халката е 21,5 мм, а вътрешният – 17,5 мм. Касетата е с дължина 16 мм, ширина 12 мм и височина 2,5 мм [Вачев, Х. 2008, с. 112]. Според проучвателите пръстенът вероятно е дело на чипровските златари, но е възможно и да е продукт на някой от другите художествени центрове на Балканите от XV–XVII в., като Солун, Цариград и Дубровник. Авторите изказват и хипотезата, че в гроба е погребана представителка на фамилията на Кантакузините, живели през XVII–XVIII в. в Арбанаси [Вачев, Х., Станчева, М. 2006, с. 126–129].

Отбелязаните пръстени нямат аналог сред паметниците от епохата, открити в българските земи. Според проучвателя им те вероятно имат централноевропейски произход и появата им трябва да се свърже с търговските пътувания на арбанасчани в този регион [Вачев, Х. 2021, с. 336].

В Европа, особено в Източна, парите на много места се употребявали и като накит. В българските земи по време на османското владичество те също са често използван женски накит и се носят най-вече върху главата и гърдите. За тази цел са използвани – медни, сребърни и златни парични знаци, според благосъстоянието на лицето. Наред с масово използваните османски монети са употребявани и такива с австрийски, италиански, френски, руски и друг произход [Костов, С. 1923, с. 138]. Монетната украса на българския женски костюм е привличала неведнъж вниманието на редица пътешественици, минали през българските земи през XVI–XVII в. В пътеписите често са споменавани унгарски, дубровнишки, полски, пруски и др. монети, използвани като украшение за шията и като медальони [Стоянова-Серафимова, Д. 1979, с. 16, 23].

Първоначално монетите се появяват в металическите украси, а впоследствие – и в облеклото. Украсяват се главата, шията, а после гърдите, ръцете и тялото. На първо място се откроява амулетната и апотропейната им функция, после декоративната и след това утилитарна-

та, като в същото време монетите са израз и на имотното състояние [Шулекова, Ю. 1992, с. 282].

Представа за накитите, носените от принадлежащи към по-висока имуществена категория жители на Арбанаси, дават откритите в гроб № 1 в църквата „Св. Димитър“ златна монета със стойност половин дукат и златен жетон със стойност 1/6 дукат. Според местоположението им в гробната яма те вероятно са от един и същ наниз [Вачев, Х. 2021, с. 335].

Монетата от половин дукат е с пробит отвор за окачване и е сечена в Залцбург през 1659 г. по времето на архиепископ Гуидобалд фон Тун и Хохенщайн (1654–1668), (Табло I.1.).

Самата монета вече е обект на по-обстойна публикация от Хр. Харитонов, според когото, след като е била в обръщение, е пробита с цел използване като самостоятелен накит или централен елемент от композиция. Впоследствие е употребена и като Харонов обол за починалата ѝ притежателка [Харитонов, Х. 2005, с. 81–82]. Поради това, че гробът е многократно използван и компрометиран в по-ново време, твърде пресилено е изказаното становище, че точно златната монета със стойност половин дукат е „Харонов обол“. Според откривателя при липсата на други данни на откритите парични знаци трябва да се гледа единствено като на материалното обезпечаване на безпрепятствения преход на душата от света на живите към света на мъртвите. Върху и до гръдния кош на погребаната са открити седемнадесет монети. Местоположението им, както и обстоятелството, че всички те са с пробити отвори за окачване, предполага принадлежността им към общ накит. Дали той е бил притежание на покойницата, или е поставен допълнително семантичният смисъл на присъствието му е именно материалното осигуряване на споменатия преход на душата [Вачев, Х. (под печат)].

Жетонът също е пробит и по всяка вероятност произхожда отново от Австрия. В разгърнат вид на него е представено Благовещение на Пресв. Богородица. От едната страна е изобразена Божията майка в молитвена поза пред аналой, над която от Св. Дух, изобразен като на гълъб, се спускат лъчи. От опаката страна е изобразен архангел Гавраил с цъфнала лилия в лявата ръка и протегната към Дева Мария дясна, който ѝ носи благата вест¹. В долната част пред фигурата е изписано 2/6. И от двете страни изобразените композиции са поместени в релефен кръг, пространството между него и периферията на жетона е запълнена от къси радиални линии (Табло I.2.). Злато. Д. 13, мм. Т. 0,57 гр.

¹ Благодаря за консултациите на проф. д-р Константин Дочев и д-р Теменуга Георгиева.

Теглото на споменатия златен монетовиден паметник е равно точно на 1/6 от дуката, което ми дава възможност да го определя като жетон с такъв номинал. Надписът 2/6 върху него е възможно да е неточно изобразен или прочетен.

Подобен златен жетон с диаметър 11 мм и тегло 0,70 гр., отсечен в Австрия, е открит на хълма Царевец във Велико Търново и публикуван от Ат. Писарев. Върху лицевата му страна релефно е изобразена чаша със столче и висока дръжка, около която е обвита змия. В центъра на столчето е обозначена цифрата 1/6, което авторът тълкува като 1/6 част от дуката. В кръг около изображението има надпис на немски език „FUR GIFFT UND STICH“, преведен като „За отрова и бодеж“ (Табло I.3.). На опаката страна според автора вероятно е представена богинята Нике с клонче в дясната ръка, като е приведен пример с подобен жетон от Виена, но с изобразен Исус Христос вместо античната богиня. Писарев изказва хипотезата, че се касае за амулети, а не за участващи в търговското обръщение жетони. Подобни амулети с номинали от 1/12 до 1/24 от дуката се срещат в немските градове през XVII–XVIII в. [Писарев, А. 1985, с. 43]. Изображението на обратната страна е изключително близко до това от жетона, открит в Арбанаси, и може да се предположи, че вместо античната богиня е представен отново библейски персонаж – архангел Гавраил.

Използването на златни монети от периода XVII–XVIII в. за накити е сравнително честа практика, видна както от множеството колективни находки, така и от единично откритите монети. На база начина на закрепване те могат да бъдат разделени на пробити, при които се нарушава целостта на монетата безвъзвратно, и припоени, при които е нарушавана само едната страна.

При първия метод, който е най-често срещан, могат да се отбележат варианти с един и с два отвора. Вариантът само с една перфорация е най-масов, като при него често се забелязва целенасочено запазване на иконографската композиция на монетата, приоритетно е избирана страната с по-ясно изразена християнска тематика. При публикуваните тук няколко венециански цехини от фонда на Регионален исторически музей – Велико Търново, използвани за накити, се забелязва, че това е композицията от реверса с Христос Спасител, изправен в мандорла от 16 звезди. Такъв тип са три монети на последния венециански дож Лудовико Манин (1789–1797), (Табло II, 1–3). Начинът на пробиване от реверса към аверса, също доказва търсенето на по-гладко и правилно пробиване от тази страна. За това, че посочената иконография е повлияла върху творческия мироглед на хората, свидетелстват и народните названия на този тип монети, провокирани най-вече от формата и начина на изобразяване на сиянието около Исус Христос. Срещани

са имена като „бадемка“, заради формата на мандорлата, „илдъз жълтица“, поради звездичките, с които е оформена, и пр. [Харитонов, Х. с. 14, 38].

При няколко монети на Лудовико Манин, Паоло Рениер (1779–1789) и Алвизе Мочениго IV (1763–1778), (Табло II, 4–6) отворът е така пробит, че композицията е обърната, при някои точно на 180°, а при други в абсолютно неправилна проекция, за разлика от изображението на аверса, което е центрирано вертикално. Отворът е пробит точно между нимба на св. Марко и кръста върху жезъла на дожа. Дали това е бил и търсеният ефект при пробиването за накита, тоест като по-представителен да е избран аверсът на монетата, е трудно да се установи.

При дукати от Белгийската конфедерация, сечени в Холандия през 1771 г. и в Утрехт през 1786 г. (Табло II, 7–8), отворът е пробит отново от аверса към реверса във върха на меча в дясната ръка на рицар, държащ сноп със стрели в лявата, като по този начин рицарят остава в правилна композиция. При други два подобни дукати, но сечени в самото начало на XIX в., отворите са пробити по сходен начин. При единия е от лицевата към обратната страна, точно върху лицето на рицаря (Табло II, 9). При другия пробиването е станало от обратната страна, в един от ъглите на квадрата с латинските букви от реверса на монетата, като по този начин е акцентирано вероятно върху карето, което при окачване се превръща в ромб (Табло II, 10).

Често майсторите на монетните накити явно пренебрегват иконографските сюжети. Пример за такова акцентиране само върху материала и формата на паричните знаци е една спукана монета на Доменико II Контарини (1659–1674). Тя е контрамаркирана, открита е при археологическо проучване на хълма Царевец (Табло II, 11). Отворът е с неправилна елипсовидна форма и е пробит от реверса към аверса, вляво от най-долната звезда на мандорлата. Дали това небрежно пробиване е продиктувано от факта, че монетата е била вече дефектна, още при употребата ѝ като парично средство, или нарушаването на целостта ѝ се е случило именно при вторичната ѝ употреба като накит, не може да се установи.

Вариантите с двойно пробиване на монетите са сравнително рядко срещани.

От споменатия вече некропол при католическия и арменски храм „Успение на Св. Богородица“ във В. Търново произхожда златна монета със стойност $\frac{1}{4}$ дукат на Леополд I Хабсбург от 1696 г. [Михайлов, С. 2010, с. 243–245]. Тя е пробита на две срещуположни места в близост до периферията, без отворите да са съобразени с иконографията на монетата – единият попада в нимба на Св. Богородица (Табло II, 12).

При цехин на Алвизе Мочениго IV са пробити два отвора – голям с диаметър около 2 мм, който центрира мандорлата с Исус Христос в правилна посока, и по-малък с диаметър около 1 мм на около 45° вдясно. Вероятно след използването на монетата в нанизен накит тя е била употребена и при друг, чрез пришиване, за което се е наложило пробиването на втори отвор (Табло. II, 13).

Вторият начин на закрепване, при който монетите не са пробивани, е сравнително рядко засвидетелстван. При две монети от една и съща колекция – Лудовико Манин и Алвизе Мочениго IV (Табло II. 14–15) – е използвано припопяване на метално краче с топченце в горната част. Видимата половина на това топченце е вероятно калайдисана. Това приспособление е заработено на аверса, като по този начин композицията с Исус Христос отново е използвана за лицева страна на накита. И при двете се забелязва белег от второ припопяване на срещуположната част на периферията, вероятно от подобно приспособление. Дали това е бил опит за двустранно закачване на накита, или след първоначалното изработване е сменена посоката на захващане именно заради правилното поставяне на композицията с Христос Спасител, не може да се установи.

Припопяването на халка за вторична употреба на монети като накит, не е непознат похват. Подобна техника е използвана при медальон от съкровището в Несебър, изработен от австрийска златна монета от 5 дуката с тегло 17,88 гр. Халката също е изработена от злато и чрез нея монетата е носена като медальон на златна верижка. Прецизно направеният накит е изцяло съобразен с изобразената сцена със светци на лицевата страна, като щитът с годината 1547 на опакоето остава под ъгъл от 90° [Чимбулева, Ж. 1969, с. 15–16].

Въпреки че в настоящата работа е обърнато внимание само на някои от използваните като самостоятелен накит или част от такъв златни европейски монети, в публикуваните до момента колективни и единични находки съществуват множество примери за тази вторична функция на паричните знаци. Наред със златните най-често са използвани сребърни монети като по-евтини и достъпни. Употребявани са по-богатите на сребро монети, защото са по-леки и с по-голям блясък [Шудекова, Ю. 1992, с. 276].

Заедно с многобройните османски монети в накитите са използвани и именно споменатите вече европейски, като по-представителни и съдържащи християнска символика в изобразяваните върху тях иконографски сюжети. Често те остават явно неразбрани и пренебрегнати от авторите на накити, които обръщат внимание предимно на формата и метала, от който е изработена монетата, за направата на съответното украшение. Доказателство за това са честите случаи на смесването на

всякакъв вид монети, като материал, емисии и пр. Не са редки случаите на употребата и на случайно открити стари римски и средновековни монети, пробити и използвани вторично.

Въпреки че този тип накити не са пример за импортно ювелирно изкуство, те отразяват европейското влияние върху художествените възгледи в българските земи. Неслучайно при възможност са подбирани именно такива парични знаци било то като централен мотив, или като цялостна композиция в масово използвания през XVII–XIX в. монетен накит. Има достатъчно на брой публикувани подобни накити. Пример в това отношение са откритите в гр. Полски Тръмбеш през 1953 г. неизвестен брой златни монети, от които са запазени само 10. Всички те са пробити и са били част от накит. Осем от тях са венециански цехини от XVII в [Теодосиев, Н. 2017, с. 139]. При друг пример от с. Копиловци, Берковско, са използвани изцяло само западноевропейски сребърни монети от XVII в., прикрепени чрез халкички към сребърна верижка [Сотиров, И. 2001, с. 254].

За онагледяване на количеството използвани вторично, като накити, монети може да се използват част от данните, предложени в друго мое изследване, където са обработени статистически 1036 европейски монети от колективни и единични находки от периода XV–XVIII в. от Търновската каза [Петракиев, И. 2021, с. 370]. Едва за около 38% от тях има данни, от които да се извлече информация за това какъв брой са вторично използваните. От анализирания общо 392 монети 158 са пробити вторично (около 40%), две монети са пробити с по 2 отвора, вероятно за пришиване, а от 38 златни монети, пробити за накити са 24. Трябва да се отбележи, че изследваните монети са от по-широк хронологически диапазон (XV–XVIII в.), на което се дължи и по-големият брой непробитите монети. Това добре се отчита при хронологическия анализ, където прави впечатление, че сред монетите на Влахия, Молдова и Унгария от XV век, почти не се откриват пробити екземпляри. Масово това се регистрира по емисии от XVI в., а едни от явно предпочитаните монети са тези на Сигизмунд III Ваза (1587–1632).

Търговските взаимоотношения са един от основните пътищата, през които навлизат европейските импортни стоки и културни влияния. Както бе споменато, първите сведения за дубровнишка колония в Търново са още от третата четвърт на XV в. В началото на XVII в. тя се разраства до такава степен, че от Дубровник изпращат писманареждания направо в Търново, наред с тези в София. Това е времето на най-големия разцвет на дубровнишката търговия не само в Търново [Вечева, Х. 1977, с. 56–62]. В различните доклади са давани твърде разнородни данни относно броя на дубровнишките търговци в града, като те варират между 20 и 170 [Йовков, М. 1982, с. 109–112]. След злоуполучния

край на Чипровското въстание (1688 г.) започва повсеместен упадък на дубровнишката търговия в българските земи. Търновската колония, макар и твърде малобройна, съществува още един век, като последните сведения за нея са от края на XVIII столетие [Вечева, Х. 1977, с. 56–63]. Успоредно с Търново тези процеси се проследяват и в Арбанаси. В доклада си от 1685 г. никополският епископ Антон Стефанов отбелязва, че търговците от селището търгуват с Италия, Унгария, Полша и Русия [Йовков, М. 1982, с. 109–112].

Още през XVI в. в Брашов и Сибиу се създават гръцки търговски компании, които играят основна роля в търговията на българските градове с Австрия, окончателното им организиране става през XVII в. въз основа на привилегиите, дадени от трансилванския княз Георги Ракоци през 1636 и 1641 г. Това дава възможност множество търговци от българските земи, родом от Арбанаси, Свищов, Никопол, Русе, Видин, Габрово и пр., да развият своята дейност [Велики, К. 1959, с. 62–63].

За кратко време арбанашките търговци натрупват капитали, създават партньорства и търговска мрежа, което им позволяват да се намесят активно в международната търговия. Основните търговски пътища са към Влашко и Молдова, както и към Западна Европа през Трансилвания [Георгиева, Г. 2014, с. 22–23].

През XVIII в. освен в увеличения износ промени настъпват и във вносната листа. Обогатеният асортимент на вносните стоки намира пазар най-вече в градовете и отразява нуждите на увеличаващото се градско население и на занаятчийството, като подпомага вътрешната търговия. Англия, Франция, Италия, Холандия, Австрия, германските държави и Русия внасят в българските земи повече от 100 вида стоки, като сред тях са и златарски и медникарски произведения [Паскалева, В. 1962, 77–79]. Значителен брой са стоките, предназначени за жени, отличаващи се с особени качества – престилки, кърпи, колани, панделки и пр. [Маслев, С. 1991, с. 285].

Интересен аспект от този внос са т. нар. монетни спекулации, в които участват и арбанашките търговци. Те са един от начините за успешно натрупване на богатство. Поради различното качество и съдържание на цветни метали, сребърните талери и златните монети са обект на внос и продажба в Османската империя. С тази дейност някои автори обясняват появата на големите парични депозити в Арбанаси [Георгиева, Г. 2014, 26].

Споменатите особености на външнотърговските взаимоотношения през XVII–XVIII в. са добре засвидетелствани благодарение на множеството документи и други писмени извори. За съжаление достигналите до наши дни предмети от този бурен стокообмен са незначителен брой. Това се дължи не само на малкото проучени археологически

обекти и запазени паметници, но и на трудното разграничаване между импортните накити и повлияното от западноевропейските тенденции местно производство. Тепърва ще се търсят ясни критерии за една по-обстойна диференциация.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Публикации/Publications

Вачев, Х. 1996 – Хитко Вачев. Проучвания в двора на църквата „Св. Архангели Михаил и Гавраил“ в Арбанаси. – Археологически открития и разкопки през 1995 г., София, 1996, 106. [Hitko Vachev. Prouchvania v dvora na tsarkvata „Sv. Arhangeli Mihail i Gavrail“ v Arbanasi. – Arheologicheski otkritia i razkopki prez 1995 g., Sofia, 1996, 106].

Вачев, Х. 1999 – Хитко Вачев. Спасителни разкопки северно от улица „Никола Пиколо“ във Велико Търново. – Археологически открития и разкопки през 1989 г., Кюстендил, 1990, 155–156. [Hitko Vachev. Spasitelni razkopki severno ot ulitsa „Nikola Pikolo“ vav Veliko Tarnovo. – Arheologicheski otkritia i razkopki prez 1989 g., Kyustendil, 1990, 155–156].

Вачев, Х. 2003 – Хитко Вачев. Археологически проучвания в с. Арбанаси: Църква „Св. Димитър“ и некропол. – Археологически открития и разкопки през 2002 г., София, 2003, 114. [Hitko Vachev. Arheologicheski prouchvania v s. Arbanasi: Tsarkva „Sv. Dimitar“ i nekropol. – Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2002 g., Sofia, 2003, 114].

Вачев, Х. 2006 – Хитко Вачев. Църковният ансамбъл в Арбанаси. Варна: Славена, 2006. [Hitko Vachev. Tsarkovniyat ansambal v Arbanasi. Varna: Slavena, 2006].

Вачев, Х. 2008 – Хитко Вачев. Арбанаси. Некрополите при църквите „Рождество Христово“ и „Св. архангели Михаил и Гавраил“. Велико Търново: Абагар, 2008. [Hitko Vachev. Arbanasi. Nekropolite pri tsarkvite „Rozhdestvo Hristovo“ i „Sv. arhangeli Mihail i Gavrail“. Veliko Tarnovo: Abagar, 2008].

Вачев, Х. 2012 – Хитко Вачев. Един храм, един некропол, две религиозни общности. Археологически проучвания на католическия и арменския храм „Успение на Св. Богородица“ („Сурп Аствадзадзин“) и некропол във Велико Търново. Изследване на дубровнишката и арменската църковна архитектура в българските земи от XV век до Възраждането. Велико Търново: Фабер, 2012. [Hitko Vachev. Edin hram, edin nekropol, dve religiozni obshtnosti. Arheologicheski prouchvania na katolicheskia i armenskia hram „Uspenie na Sv. Bogoroditsa“ („Surp Astvazadzin“) i nekropol vav Veliko Tarnovo. Izsledvane na dubrovnishkata i armenskata tsarkovna arhitektura v balgarskite zemi ot XV vek do Vazrazhdaneto. Veliko Tarnovo: Faber, 2012].

Вачев, Х. 2021 – Хитко Вачев. За мястото и ролята на жените в обществено-икономическия живот в Арбанаси през XVII–XIX век. – Известия на Националния исторически музей, XXXII, 2021, 316–340. (под печат). [Hitko Vachev. Za myastoto i rolyata na zhenite v obshtestveno-ikonomichestkia zhivot v Arbanasi prez XVII–XIX vek. – Izvestia na Natsionalnia istoricheski muzey, XXXII, 2021, 316–340 (in print)].

Вачев, Х. (под печат) – Хитко Вачев. Църквата „Св. Димитър в Арбанаси“ (под печат). [Hitko Vachev Vachev. Tsarkvata „Sv. Dimitar v Arbanasi“. (in print)].

Вачев, Х., Станчева, М. 2006 – Хитко Вачев, Милена Станчева. Кой е погребан в гроб № 16 от некропола на църквата „Св. Архангели Михаил и Гавраил“ в Арбанаси? – Известия на Регионален исторически музей – Велико Търново, XXI, 2006, 125–130. [Hitko Vachev. Milena Stancheva. 2006 – Koy e pogreban v grob № 16 ot nekropola na tsarkvata „Sv. Arhangeli Mihail i Gavrail“ v Arbanasi? – Izvestia na Regionalen istoricheski muzey – Veliko Tarnovo, XXI, 2006, 125–130].

Вачев, Х., Петракиев, И. 2010 – Хитко Вачев, Илиян Петракиев. Спасителни археологически проучвания на католическия и арменски храм „Успение на Св. Богородица“ („Сурп Аствадзадзин“) във Велико Търново. – Археологически открития и разкопки през 2009 г., София, 2009, 513–516. [Hitko Vachev. Ilian Petrakiev. Spasitelni arheologicheski prouchvania na katolicheskia i armenski hram „Uspenie na Sv. Bogoroditsa“ („Surp Astvadzadzin“) vav Veliko Tarnovo. – Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2009 g., Sofia, 2009, 513–516].

Велики, К. 1959 – Константин Велики. За търговията на българските градове с Австрия в края на XVIII и началото на XIX в. – Исторически преглед, 6, 1959, 61–76. [Konstantin Veliki. Za targoviyata na balgarskite gradove s Avstria v kraia na XVIII i nachaloto na XIX v. – Istoricheski pregled, 6, 1959, 61–76].

Вечева, Е. 1977 – Екатерина Вечева. Из дейността на дубровнишката търговска колония в Търново през XVI–XVII в. – Векове, 6, 1977, с. 56–57. [Ekaterina Vecheva. Iz deynostta na dubrovnishkata targovska kolonia v Tarnovo prez XVI–XVII v. – Vekove, 6, 1977, s. 56–57].

Георгиева, Г. 2014 – Гергана Георгиева. Арбанаси през XV–XIX век. Социално-икономически профил. Варна: Стено, 2014. [Gergana Georgieva. Arbanasi prez XV–XIX vek. Sotsialno-ikonomichestski profil. Var-na: Steno, 2014].

Костов, Ст. 1923 – Стефан Костов. Парите като накит. – Известия на Народния етнографски музей, III–IV, 1923, 130–141. [Stefan Kostov. Parite kato nakit. – Izvestia na Narodnia etnografski muzey, III–IV, 1923, 130–141].

Йовков, М. 1982 – Милчо Йовков. Търново в релациите на католичките мисионери. – В: Велико Търново през вековете, София, 1982, 107–117. [Milcho Yovkov. Tarnovo v relatsiite na katolishkite misioneri. – V: Veliko Tarnovo prez vekovete, Sofia, 1982, 107–117].

Маслев, С. 1999 – Стоян Маслев. Търговията между българските земи и Трансилвания през XVI–XVII в. София, 1991. [Stoyan Maslev. Targoviyata mezhdu balgarskite zemi i Transilvania prez XVI–XVII v. Sofia, 1991].

Михайлов, Ст. 2010 – Стоян Михайлов. Унгарски златни монети от нумизматичната колекция на РИМ – Велико Търново. – Известия на Регионален исторически музей – Велико Търново, XXIV–XXV, 2010, 243–245. [Stoyan Mihaylov. Ungarski zlatni moneti ot numizmatichnata koleksia na RIM – Veliko Tarnovo. – Izvestia na Regionalen istoricheski muzey – Veliko Tarnovo, XXIV–XXV, 2010, 243–245].

Паскалева, В. 1962 – Виржиния Паскалева. Развитие на градското стопанство и генезисът на българската буржоазия през XVIII в. – В: Паисий Хилендарски и неговата епоха (1762–1962). Сборник от изследвания по случай 200-годишнината от История славянобългарска. Под ред. на Д. Косев, Ал. Бурмов, Хр. Христов, В. Паскалева и В. Мутафчиева, София, 1962, 71–128. [Virzhinia Paskaleva. Razvitie na gradskoto stopanstvo i genezisat na balgarskata burzhoazia prez XVIII v. – V: Paisiy Hilendarski i negovata epoha (1762–1962). Sbornik ot izsledvania po sluchay 200-godishninata ot Istoria slavyanobalgarska. Pod red. na D. Kosev, Al. Burmov, Hr. Hristov, V. Paskaleva i V. Mutafchieva, Sofia, 1962, 71–128].

Петева, Е. 1926 – Евдокия Петева. Български народни накити. – Известия на Народния етнографски музей, IV, кн. I–IV, 1926, 59–80. [Evdokia Peteva. Balgarski narodni nakiti. – Izvestia na Narodnia etnografski muzey, IV, кн. I–IV, 1926, 59–80].

Петракиев, И. 2021 – Илиян Петракиев. Търговски връзки на Търновската каза с европейските страни през XV–XVIII в. (по нумизматични данни). – Известия на Националния исторически музей, XXXII, 2021, 341–371. (под печат) [Iliana Petrakiev. Targovski vrazki na Tarnovskata kaza s evropeyskite strani prez XV–XVIII v. (po numizmatichni dannii). – Izvestia na Natsionalnia istoricheski muzey, XXXII, 2021, 341–371. (pod pechat)].

Писарев, А. 1985 – Атанас Писарев. Оловни похлупачета за териак и златен жетон-амулет от Велико Търново. – Годишник на музеите от Северна България, XI, 1985, 41–44. [Atanas Pisarev. Olovni pohlupacheta za teriak i zlaten zheton-amulet ot Veliko Tarnovo. – Godishnik na muzeite ot Severna Bulgaria, XI, 1985, 41–44].

Стоянова-Серафимова, Д. 1979 – Димка Стоянова-Серафимова. Монетната украса на българския народен женски костюм през XVI–

XVII в. – Българска етнография, I, 1979, 16–35. [Dimka Stoyanova-Serafimova. Monetnata ukrasa na balgarskia naroden zhenski kostyum prez XVI–XVII v. – Balgarska etnografia, I, 1979, 16–35].

Сотиров, И. 2001 – Иван Сотиров. Чипровска златарска школа. Средата на XVI – началото на XVIII век. София: Агато, 2001. [Ivan Sotirov. Chiprovska zlatarska shkola. Sredata na XVI – nachaloto na XVIII vek. Sofia: Agato, 2001].

Теодосиев, Н. 2017 – Николай Теодосиев. Опис на колективните монетни находки от България. Т. II. От 498 г. сл. Хр. до XX в. София: 2017. [Nikolai Teodosiev. Opis na kolektivnite monetni nahodki ot Bulgaria. T. II. Ot 498 g. sl. Hr. do XX v. Sofia: 2017].

Харитонов, Х. – Христо Харитонов. Монетите в българската народна култура през XV–XVII век. Велико Търново: Елпис. [Hristo Haritonov. Monetite v balgarskata narodna kultura prez XV–XVII vek. Veliko Tarnovo: Elpis].

Харитонов, Х. 1998 – Христо Харитонов. Енциклопедия нумизматика. Монетите на Европа в България (XV–XVIII век). Велико Търново: Абагар, 1998. [Hristo Haritonov. Entsiklopedia numizmatika. Monetite na Evropa v Bulgaria (XV–XVIII vek). Veliko Tarnovo: Abagar, 1998].

Харитонов, Х. 2005 – Христо Харитонов. Злато за отвъдното – В: КУЛТУРНИТЕ ТЕКСТОВЕ НА МИНАЛОТО. НОСИТЕЛИ, СИМВОЛИ И ИДЕИ. Материали от Юбилейната международна научна конференция в чест на 60-годишнината на професор д.и.н. Казимир Попконстантинов, Велико Търново, 29–31 октомври 2003. Книга III. Знаци, текстове, носители, София 2005, 81–83. [Hristo Haritonov. Zlato za otvadnoto – V: KULTURNITE TEKSTOVE NA MINALOTO. NOSITELI, SIMVOLI I IDEI. Materiali ot Yubileynata mezhdunarodna nauchna konferentsia v chest na 60-godishninata na profesor d.i.n. Kazimir Popkonstantinov, Veliko Tarnovo, 29–31 oktomvri 2003. Kniga III. Znatsi, tekstove, nositeli, Sofia 2005, 81–83].

Чимбулева, Ж. 1969 – Жана Чимбулева. Златно съкровище от Несебър. – Музеи и паметници на културата, кн. 4, 1969, 11–15. [Zhana Chimbuleva. Zlatno sakrovishte ot Nesebar. – Muzei i pametnitsi na kultura, кн. 4, 1969, 11–15].

Шулекова, Ю. 1992 – Юлиана Шулекова. Монетите в облеклото и накитите от Габровския край. – Годишник на музеите от Северна България, XVIII, 1992, 275–284. [Yulia Shulekova. Monetite v oblekloto i nakitite ot Gabrovskia kray. – Godishnik na muzeite ot Severna Balgaria, XVIII, 1992, 275–284].

Обр. 1. Златен пръстен – XVII в. Гроб № 25а. Некропол на католически и арменски храм „Успение на Св. Богородица“ („Сурп Аствадзадзин“) във Велико Търново. Инв. № А-Ар/499.

Fig. 1. Golden ring – 17c. Grave № 25a. Catholic and Armenian Church of the Assumption of the Holy Mother of God (Surp Astvadzadzin) in Veliko Tarnovo.

Обр. 2. Златен пръстен (XVII–XVIII в.). Гроб № 2. Храм „Св. Димитър“ в с. Арбанаси. Инв. № А-Ар/60.

Fig. 2. Golden ring (17–18c.) Grave № 2, “St. Dimitar” church in the village of Arbanasi.

Обр. 3. Златен пръстен (XVII–XVIII в.). Гроб № 5. Храм „Св. Димитър“ в с. Арбанаси. Инв. № А-Ар/62.

Fig. 3. Golden ring (17–18 c.) Grave № 5, “St. Dimitar” church in the village of Arbanasi.

Обр. 4. Сребърен пръстен с позлата (XVII–XVIII в.). Гроб № 18. Храм „Св. Димитър“ в с. Арбанаси. Инв. № А-Ар/69.

Fig. 4. Silver gilt ring (17–18 c.) Grave №18, “St. Dimitar” church in the village of Arbanasi.

Обр. 5. Сребърен пръстен (XVII–XVIII в.). Гроб № 16. Некропол на храм „Св. Архангели Михаил и Гавраил“ в с. Арбанаси.

Fig. 5. Silver ring (17–18 c.) Grave № 16. “Ss. Archangels Michael and Gabriel” church in the village of Arbanasi.

I.1.

I.2.

I.3.

Табло I.1. Златна монета на стойност половин дукат – Залцбург (1659 г.). Гроб № 1. Храм „Св. Димитър“ в с. Арбанаси. Инв. № А-Ар/154.

Tab.I.1. Golden coin – half of a ducat – Salzburg (1659). Grave № 1. “St. Dimitar” church in the village of Arbanasi.

Табло I.2. Златен жетон 1/6 дукат (XVII–XVIII в.). Гроб № 1. Храм „Св. Димитър“ в с. Арбанаси. Инв. № А-Ар/157.

Tab. I.2. Token (gold) – 1/6 of a ducat (17–18 c.). Grave № 1. “St. Dimitar” church in the village of Arbanasi.

Табло I.3. Златен жетон (медальон) 1/6 дукат (XVII–XVIII в.). Царевец, РИМ – Велико Търново. Инв. № М/4882.

Tab. I.3. Token (pendant), (gold) – 1/6 of a ducat (17–18 c.).

Табло П.1–4. Златен цехин, Венеция, Лудовико Манин (1789–1797). Регионален исторически музей – Велико Търново. Инв. № М/1996; М/2366.

Tab. П.1–4. Zecchino (gold), Venice, Ludovico Manin (1789–1797).

Табло П.5. Златен цехин, Венеция, Паоло Рениер (1779–1789). РИМ – Велико Търново. Инв. № М/2366.

Tab. П.5. Zecchino (gold), Venice, Paolo Rainier (1779–1789).

Табло П.6. Златен цехин, Венеция, Алвизо Мочениго IV (1763–1778). РИМ – Велико Търново. Инв. № М/1176.

Tab. П.6. Zecchino (gold), Venice, Alvise Mocenigo (1763–1778).

Табло П.7. Златен дукат, Белгийска конфедерация, Холандия (1771). РИМ – Велико Търново. Инв. № М/2004.

Tab. П.7. Ducat (gold), The Belgium conference, The Netherlands (1771).

Табло П.8. Златен дукат, Белгийска конфедерация, Утрехт (1786). РИМ – Велико Търново. Инв. № М/2362.

Tab. П.8. Ducat (gold), The Belgium conference, Utrecht (1786).

Табло II.9. Златен дукат, Белгийска конфедерация, Утрехт, (1805).
РИМ – Велико Търново. Инв. № М/2365.

Tab. II.9. Ducat (gold), The Belgium conference, Utrecht (1805).

Табло II.10. Златен дукат, Белгийска конфедерация, Холандия,
(1801). РИМ – Велико Търново. Инв. № М/2364.

Tab. II.8. Ducat (gold), The Belgium conference, The Netherlands
(1801).

Табло II.11. Златен цехин, Венеция, Доменико II Контарини (1659 –
1674). Регионален исторически музей – Велико Търново. Инв. № М/1807.

Tab. II.11. Zecchino (gold), Venice, Domenico II Contarini (1659 – 1674).

Табло II.12. Златна монета $\frac{1}{4}$ дукат на Леополд I Хабсбург (1696 г.).
Некропол на католически и арменски храм „Успение на Св. Богородица“
 („Сурп Аствадзадзин“) във Велико Търново. Инв. № М/4760.

Tab. II.12. Golden coin $\frac{1}{4}$ of a ducat – Leopold I Habsburg (1696).
Catholic and Armenian Church of the Assumption of the Holy Mother of
God (Surp Astvadzadzin) in Veliko Tarnovo.

Табло II.13. Златен цехин, Венеция, Алвизо Мочениго IV (1763–
1778). РИМ – Велико Търново. Инв. № М/2366.

Tab. II.13. Zecchino (gold), Venice, Alvise Mocenigo IV (1763–1778).

Табло II.14. Златен цехин, Венеция, Лудовико Манин (1789–1797).
РИМ – Велико Търново. Инв. № М/1997.

Tab. II.14. Zecchino (gold), Venice, Ludovico Manin (1789–1797).

Табло II.15. Златен цехин, Венеция, Алвизо Мочениго IV (1763–
1778). РИМ – Велико Търново. Инв. № М/1998.

Tab. II.15. Zecchino (gold), Venice, Alvise Mocenigo IV (1763–1778).